

Virgil Nestorescu

OBSERVAȚII ASUPRA *DICȚIONARULUI ETIMOLOGIC
AL LIMBII ROMÂNE* (DELR)

Apariția primului volum al acestei mari lucrări lexicografice reprezintă un moment de multă vreme așteptat în lingvistica românească, pe care l-au salutat cu satisfacție atât specialiștii, cât și publicul iubitor al istoriei limbii și al etimologiei. Prin adoptarea principiului fundamental de organizare a faptelor de limbă practicat în majoritatea dicționarilor etimologice moderne, materialul lexical este studiat monografic, sub forma de cuiburi lexicale, în care fiecare cuvânt-titlu se bucură de o prezentare identică: glosarea sa în română și franceză, enunțarea etimonului acestuia, urmată de o sumară istorie a soluțiilor etimologice anterioare, iar apoi, ceea ce este nou și extrem de util pentru cercetarea lingvistică românească, menționarea consecventă a derivatelor cuvântului-titlu, atestarea lor, care adesea poate fi mai veche decât a bazei de la care s-au format. Acest ultim paragraf constituie o parte originală și extrem de utilă pentru cercetarea lingvistică românească.

Înainte de a trece la o analiză concretă a unor articole de dicționar, îmi permit să fac o constatare de principiu. Este ușor de înțeles grija ce se acordă menționării primei atestări în cazul cuvântului-titlu, dar tocmai de aceea pare bizară absența totală în DELR a oricărei informații referitoare la sursa de unde este preluată informația respectivă, lexicografică, literară sau de altă natură (cronici, documente istorice), așa cum ne-am fi așteptat. Despre utilitatea acestor date nu este cazul să discutăm. De aceea, cred că introducerea unui sistem economic de sigle ar fi fost posibilă, așa cum se procedează în dicționarele etimologice ale altor limbi¹.

În continuare, urmează unele observații și propuneri, care sper să fie folositoare pentru viitor.

1. Cu mai mulți ani în urmă, am scris despre rolul datării cuvintelor în cercetările de istorie a vocabularului și implicit în dicționarele etimologice (cf. Nestorescu, *Cercetări etimologice*). În bună măsură, aceste considerații și-au găsit reflectarea în acest prim volum al DELR.

Pe marginea acestui subiect, mereu actual, mă voi referi la unele informații inexacte privind prima atestare, izvorâte fie din folosirea incompletă a materialului din bibliografia pe care autorii au avut-o la îndemână, fie din ignorarea unor studii care au făcut cunoscute o serie de atestări înregistrate în noi colecții de documente.

¹ Cf. *Nouveau dictionnaire étymologique et historique* de Albert Dauzat, Jean Dubois, Henri Mitterand, Librairie Larousse, Paris, 1964 sau, un exemplu mai recent, *Български етимологичен речник*, Sofia, 1971.

Este vorba în primul rând despre *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române 1374–1600* (DERS) și despre *Dicționar al limbii române vechi* (DLRV), ambele des citate pentru ilustrarea celor mai vechi atestări, dar mai ales despre unele articole cuprinzând completări ale DERS, publicate la câțiva ani după apariția acestuia, care nu figurează în lista abrevierilor bibliografice din DELR.

1. Atestări mai vechi ale cuvântului-titlu.

a) **Adâncat** adj. substantivat în *Adâncata*, top. 1532 (DERS, p. 2), dar 1577 în DELR.

Alac s. „specie de grâu” 1572 (*Completări*, p. 422), dar 1647 în DELR.

Apostol s., în antrop. *Apostol* <1552–1568> (DERS, p. 5), dar 1563–1583 în DELR.

Azap s. „soldat al miliției otomane” în antrop. *Azap* 1568 antrop. (DERS, p. 8), dar în DELR 1812.

Bărăgan s. „stepă, șes întins” <1579> (*Noi completări*, p. 524), dar 1805 în DELR.

Buduhală s. „monstru, pocitanie”, apare ca variantă a lui *budihace* (1825, în DELR); se pare că lucrurile stau exact invers, deoarece cuvântul *buduhală* era cunoscut cu mult înainte ca poreclă (Ștefan ~), fiind atestat încă din 1598 (*Completări*, p. 422); forme apropiate, anume *budihală*, *buduhaie* apar în DELR cu datări din sec. XIX, iar *buduhală* de abia în anul 1939.

Botă s.f. „vas de lemn” 1577 (*Noi completări*, p. 524), dar 1703 în DELR.

b) Sub **Bărbântă** nu este menționată nicio dată în dreptul variantei *berbeniță*, pentru care DERS, p. 10 indica anul 1440.

c) Cuvântul-titlu **Albie**, top. din Moldova, înregistrat la p. 51 nu trebuia inclus în dicționar, deoarece anul atestării sale nu este adevărat. Documentul din care a fost excerptat este un fals, o copie slavonă târzie, semnalată de mult în DIR I, p. 197. Atragem atenția asupra unui asemenea risc de interpretare a datelor, care poate să revină în cursul elaborării dicționarului.

Această informație greșită a fost preluată din *Dicționar al limbii române vechi* (DLRV) de Gh. Mihăilă, care a folosit la întocmirea lucrării sale și unele documente slavo-române insuficient verificate în privința autenticității lor². De aceea, o redactare corectă a acestui articol trebuie să se bazeze numai pe datele oferite de DERS (p. 3): **Albie** 1529, în top.

2. Derivate ale cuvântului-titlu.

a) Nu este înregistrat sub **Bătuș** un derivat important, anume (înv.) *butușariul* s. art. „lucrător de botușe; cizmar” 1568 (DERS, p. 29), format din varianta *butuș*.

Cu acest prilej, adaug cu privire la **Bătuș** că nu este cuvânt comun, cum reiese din redactarea articolului din DELR, ci antroponimul *Botâș*, pomenit într-un act din 1488.

² Subiectul este discutat în recenzia la acest dicționar, publicată în *Limba română*, nr. 2, anul XXIV, 1975, p. 178–183.

b) Au atestări mai vechi:

aldămășari (sub **Aldămaș**) s.m. pl. „părtaș, martor la aldămaș” 1575 (*Completări*, p. 424).

armeanca (sub **Armean**) s.f. în antrop. *Armeanca* 1490 (DERS, p. 7).

bădia (sub **Bade**) s.m. „termen popular de respect pentru o persoană în vârstă” în antrop. 1555 (DERS, p. 10).

bivolariul (sub **Bivol**) s. art. „paznic pe lângă bivoli” în antrop. 1575 (*Completări*, p. 424).

blotorul (sub **Bleot**) s. „om de nimic” în antrop. 1599 (*Completări*, p. 422).

brusturoasa (sub **Brusture**) adj. f. în top. 1536 (*Elemente*, p. 146).

butișoară (sub **Bute**) s.f. în top. 1563 (*Elemente*, p. 146).

3. Glosări necorespunzătoare ale sensurilor.

Derivatul *armaș* (sub **Armă**) este glosat ca „jandarm”, ceea ce nu este suficient pentru lămurirea istoriei cuvântului. Din documentul prin care este exemplificat termenul (cf. DERS, p. 6) reiese limpede că acesta însemna pe lângă un simplu „om înarmat, jandarm”, dar și un „înalt demnitar la curtea domnească, având atribuții administrative și polițienești”, titulatură sub care apare adesea ca martor la scrierea documentelor emise de cancelariile din țările române, în formele *vel armaș* „mare armaș” sau *armășel* „adjunct de armaș” (în care suf. *-el* își pierde funcția diminutivală).

La cuvântul-titlu **Arol** se indică sensul în limba română „aversul unei monede”, dar în limba franceză apare ca „avers d'une médaille”. Nu este greșit, pentru că și medaliile au *avers* și *revers*, dar trebuia respectată glosarea anterioară.

BIBLIOGRAFIE

- Completări = Virgil Nestorescu și Ion Robciuc, *Completări la Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române* (DERS), în „Limba română” (XLII) nr. 9/1993, p. 422–426.
- DERS = *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române, 1374–1600*, alcătuit de Gh. Bolocan, Virgil Nestorescu, Ion Robciuc, Corneliu Reguș, Aspazia Reguș, Mile Tomici, Ion Ciocea, Olimpia Guțu, Cornelia Popescu (red. responsabil: Gh. Bolocan), București, Editura Academiei, 1981.
- DIR I = *Documente privind istoria României A, Moldova*, veacul XIV, XV vol. I (1384–1475), București, 1954.
- DLRV = G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974.
- Elemente = Gheorghe Bolocan, Virgil Nestorescu, Aspazia Reguș, Corneliu Reguș, Ion Robciuc, *Elemente românești în documentele slavo-române*, în „Studii și cercetări lingvistice” (XXXV), nr. 2/1984, p. 142–147.
- Nestorescu, *Cercetări* = Virgil Nestorescu, *Cercetări etimologice*, București, Editura Univers Enciclopedic („Etimologica” 3), 1999.
- Noi completări = Virgil Nestorescu, *Noi completări la Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române* (DERS), în „Limba română” (XLIX), nr. 3/2000, p. 523–529.

OBSERVATIONS SUR LE DICTIONNAIRE ÉTYMOLOGIQUE
DE LA LANGUE ROUMAINE (DELR)

(Résumé)

Dans cet article l'auteur fait quelques remarques sur l'attestation des mots dans le *Dictionnaire étymologique de la langue roumaine*.

Premièrement, il s'agit de l'attestation la plus ancienne des mots racines, qui est indiquée seulement par la date de leur apparition, sans aucune information sur les sources où ils sont mentionnés. Puis, sont analysées des mots racines et leur dérivés, dont l'ancienneté est inexacte, principalement à cause de l'utilisation incomplète des sources.

Cucinte-cheie: albie, bătuș, buduhălă (cf. budihace).

Mots-clés: *albie* «auge; lie d'une rivière», *bătuș* «souliez d'enfant», *buduhălă* «monstre, épouvantail».

Virgil Nestorescu,
B-dul Al. Obregia nr. 24, București

Victor Celac

DIN „PROCESELE-VERBALE” ALE ȘEDINȚELOR DE LUCRU
LA DELR (2)¹ (DIN NOU DESPRE CĂȚĂRA)

Publicarea primei noastre contribuții din această serie de „procesele-verbale” (v. nota 1) a suscitat unele reacții critice din partea cititorilor revistei, fapt care a determinat modificarea opiniei noastre privind etimologia verbului *cățăra*. Amintim că, în acea etapă, depășită deja, comisia DELR, prevalându-se de unele aspecte considerate problematice ale etimologiilor propuse de înaintași și valorificând datele din BER II, 272, a considerat că verbul *cățăra* poate fi un element din substratul traco-dac, având o origine comună cu bulg. *katerja se*. Ca atare, Comisia DELR a decis să respingă toate celelalte ipoteze etimologice cunoscute².

Beneficiind de intervenția domnului Pârvu Boerescu³, redactorul (subsemnatul) și revizorii din echipa DELR au readus pe primul loc explicația etimologică majoritară în lexicografia română: „de la *acățăra* ← *acăța* (= *agăța*) CDED II 475,

¹ V. Victor Celac, *Din „procesele-verbale” ale ședințelor de lucru la DELR* (cățăra, catapultă, cațar), în LR, LXII, 4/2013, p. 451-454.

² 1. De la *acățăra* ← *acăța* (= *agăța*) CDED II 475, CDDE 6, TDRG, CADE, DEX. 2. Contaminare *acăța* + bg. *katerja se* „mă cațăr” Schuchardt, ZRPh 28, 41, DA. 3. De la *cață* LM I, 539, SDLR; 4. Împrumut din alb. *kacarroj*, Th. Capidan, DR 7, 1931-1933, 129.

³ Căruia îi mulțumim pe această cale pentru sugestiile utile care ne-au fost oferite.